

sierpień 2023 roku

PLAN RAMOWY

DOM POLSKO NIEMIECKI

Pamięć
Spotkanie
Zrozumienie

deutschpolnischeshaus.de

Stiftung
Denkmal für die
ermordeten Juden
Europas

DEUTSCHES
POLEN
INSTITUT

Dom Polsko-Niemiecki.

Pamięć – Spotkanie – Zrozumienie jest najważniejszym niemieckim projektem z zakresu polityki pamięci dotyczącym stosunków polsko-niemieckich. Głównym celem tej inicjatywy jest upamiętnienie ofiar niemieckiej okupacji Polski w czasie drugiej wojny światowej. Jednocześnie Dom Polsko-Niemiecki ma pokazywać różne wzajemne powiązania historyczne między oboma krajami przed 1939 rokiem i po 1945 roku, takie jak rozbiory Polski, w wyniku których wielu Polaków stało się pruskimi poddanymi, migracje Polaków na ziemie niemieckie, proces porozumienia między Polakami i Niemcami po 1945 roku, integracja z Unią Europejską i NATO.

Dom Polsko-Niemiecki będzie innowacyjny i wyjątkowy w skali światowej – jeszcze nigdy żaden naród nie zdecydował się na realizację takiego projektu we współpracy z innym narodem, uznając swoją historyczną odpowiedzialność za zbrodnie i za ich ofiary. Dom Polsko-Niemiecki będzie opowiadał historię dwóch społeczeństw i kontynuował działania na rzecz pojednania, przekazując wiedzę, umożliwiając upamiętnienie i tworząc różne przestrzenie do spotkań.

Niniejszy Plan ramowy służy jako podstawa opracowania projektu wykonawczego, który powinien być gotowy wiosną 2024 roku. Aby osiągnąć ten cel, utworzono w marcu 2023 roku zespół przy Fundacji »Pomnik Pomordowanych Żydów Europy«, finansowany ze środków Pełnomocnika Rządu Federalnego do spraw Kultury i Mediów (Beauftragte der Bundesregierung für Kultur und Medien, BKM). Trzon pracy nad projektem stanowi ścisła kooperacja z Niemieckim Instytutem Spraw Polskich (Deutsches Polen-Institut, DPI).

1. Geneza

Pod koniec 2019 roku Fundacja »Pomnik Pomordowanych Żydów Europy« zaproponowała utworzenie w sercu Berlina centrum dokumentacji okupacji niemieckiej w Europie w latach 1939–1945. Z kolei Niemiecki Instytut Spraw Polskich od 2017 roku angażuje się na rzecz stworzenia w Berlinie miejsca upamiętniającego ofiary niemieckiej okupacji w Polsce oraz wspiera związaną z tym inicjatywę obywatelską. Postulowano stworzenie miejsca upamiętnienia, które byłoby połączone z wystawą poświęconą polsko-niemieckiej historii oraz rozbudowanymi działaniami edukacyjnymi. Na tych podstawach obie instytucje od 2020 roku wspólnie rozwijają ideę przyszłego Domu Polsko-Niemieckiego.

Dziewiątego października 2020 roku Bundestag podjął decyzję o utworzeniu miejsca dokumentacji, edukacji i pamięci o historii drugiej wojny światowej i okupacji narodowosocjalistycznej w Europie, działającego pod patronatem Fundacji Niemieckiego Muzeum Historycznego (Deutsches Historisches Museum), a 30 października 2020 roku podjął uchwałę »O uszanowaniu charakteru polsko-niemieckiej historii oraz przyczynieniu się do pogłębienia tych szczególnych stosunków dwustronnych przez stworzenie miejsca pamięci i spotkań«. Po licznych konsultacjach i rozmowach z ekspertami Ministerstwo Spraw Zagranicznych (Auswärtiges Amt, AA) przedstawiło we wrześniu 2021 roku wstępną koncepcję takiego »Miejsca Pamięci i Spotkań z Polską«¹.

¹ Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską. Koncepcja, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, [Berlin 2021], <https://www.deutsches-polen-institut.de/assets/downloads/Polen-Ort/Miejsce-Pamieci-i-Spotkan-z-Polska-Koncepcja>.

Po wyborach do Bundestagu jesienią 2021 roku odpowiedzialność za »Miejsce Pamięci i Spotkań z Polską« przeszła z Ministerstwa Spraw Zagranicznych w gestię Pełnomocnika Rządu Federalnego do spraw Kultury i Mediów, który 12 maja 2022 roku zlecił Fundacji »Pomnik Pomordowanych Żydów Europy« dalsze prace nad dotychczasowymi propozycjami – przy zaangażowaniu Niemieckiego Instytutu Spraw Polskich. Fundacja działa tutaj zgodnie ze swoim ustawowym obowiązkiem »zapewnienia pamięci o wszystkich ofiarach narodowego socjalizmu i ich uhonorowania w odpowiedni sposób« (ustawa z dnia 17 marca 2000 roku). Na tej podstawie obie instytucje zaczęły wspólnie rozwijać ideę Domu Polsko-Niemieckiego.

2. Koncepcja

Dom Polsko-Niemiecki będzie opierać się na trzech filarach: miejscu upamiętnienia ofiar niemieckiej wojny przeciwko Polsce, przestrzeni informacji historycznej ze szczególnym uwzględnieniem okresu wojny 1939–1945 i obejmującej także wystawy na temat wielowiekowego sąsiedztwa obu krajów, oraz przestrzeni przeznaczonej na pracę edukacyjną.

Miejsce upamiętnienia

Symbolicznym miejscem upamiętnienia ofiar drugiej wojny światowej w okupowanej przez Niemców Polsce ma być wyrazisty element artystyczny połączony z budynkiem lub w jego najbliższym otoczeniu. Miejsce to umożliwi upamiętnianie ofiar zarówno indywidualnie, jak i w ramach oficjalnych uroczystości (na przykład składanie wieńców). Artyści zostaną zaproszeni do udziału w wieloetapowym konkursie na projekt takiego miejsca. Następnie jury składające się z uznanych specjalistów podejmie decyzję w sprawie projektu budynku i miejsca upamiętnienia jako trwałego wyrazu niemieckiej odpowiedzialności.

Informacja historyczna

Wiedza o tym, kogo się upamiętnia i dlaczego, jest niezbędna, aby umożliwić żywe, podbudowane empatią upamiętnianie, zwracając się również do przyszłych pokoleń. Dom Polsko-Niemiecki upamiętni cierpienia Polski w latach 1939–1945 i brutalną śmierć ponad pięciu milionów polskich obywateli, w tym około trzech milionów żydowskich dzieci, kobiet i mężczyzn. W centrum zainteresowania Domu Polsko-Niemieckiego – zarówno pod względem emocjonalnym, jak i w jego konkretnej działalności – znajduje się druga wojna światowa z agresją Niemiec na Polskę i sześcioma latami okupacyjnego terroru. Wystawa stała będzie poświęcona nie tylko działaniom wojennym, ale przede wszystkim życiu codziennemu pod okupacją niemiecką i reakcjom

ludności cywilnej, a także cywilnemu i zbrojnemu oporowi okupowanego społeczeństwa. Znamiennymi przykładami są powstanie w getcie warszawskim w 1943 roku i powstanie warszawskie w 1944 roku. Udziałem wielu Polaków stały się także wstrząsające doświadczenia pracy przymusowej, niewoli, deportacji i ucieczki. Zagłada polskich Żydów będzie przedstawiona jako część polskiej historii pod niemieckim terrorem okupacyjnym, wraz z jej długofalowymi konsekwencjami. Także okupacja radziecka w latach 1939–1941 i przekształcenie Polski w państwo satelickie Związku Radzieckiego po 1944 roku, połączone z utratą ziem wschodnich, mają fundamentalne znaczenie dla zrozumienia polskiej historii.

Dla Niemców Dom Polsko-Niemiecki może być szansą na skonkretyzowanie często tylko abstrakcyjnej wiedzy na temat doświadczeń własnej rodziny podczas drugiej wojny światowej. Pod okupacją znalazły się przecież nie bliżej nieokreślone obszary »gdzieś na wschodzie«, ale miasta i regiony o rozwijającej się przez stulecia tkance społecznej i kulturowej, które zostały zniszczone.

Celem wystawy stałej będzie poszerzenie i pogłębienie spojrzenia na kilka stuleci wspólnej i współdzielonej historii aż do czasów współczesnych. Jej strukturę będą tworzyły: postrzeganie siebie i innych, doświadczenie migracji, procesy narastania »wrogości«, ale także zbliżenia i pojednania, charakteryzujące się często bardzo nierównymi relacjami władzy. Narracja nie będzie chronologiczna, lecz tematyczna, i będzie ukazywać wybrane średniowieczne, nowożytne i nowoczesne wydarzenia historyczne lub mity, które mają szczególne znaczenie dla polsko-niemieckiej historii i dla kultury pamięci w obu krajach. Centralne sale tematyczne poświęcone będą wyłącznie drugiej wojnie światowej. Na wystawie stałej przewijać się będą dzieje wybranych miast, które ukazują wieloetniczne i wielokulturowe współistnienie przez wieki. Polacy, Niemcy, Żydzi, Ukraińcy, Ormianie i osoby innego pochodzenia mieszkali tu i handlowali, budując miasta, które z kolei wchodziły w interakcje ze swoim wiejskim otoczeniem. Historia miast i zamieszkujących je społeczności pozwala również ukazać różne procesy migracyjne, a także ogromne zniszczenia i spustoszenia dokonane podczas drugiej wojny światowej. Na przykładzie konkretnych miejsc zwiedzający zyskają wgląd w wielkie procesy historyczne.

Regiony, w których uwidaczniają się wzajemne powiązania niemieckiej i polskiej historii, takie jak Śląsk, Prusy Wschodnie (zwłaszcza Warmia i Mazury) lub Galicja (z austriacko-polsko-żydowsko-ukraińskimi śladami), zostaną ukazane jako przykład na złożoność i bogactwo historii, pozwolą uświadomić sobie jej wielowarstwowość. Przykłady zaczerpnięte z historii rodzinnych lub indywidualnych biografii mogłyby to dobrze zademonstrować.

Wystawa stała powinna być zaprojektowana w sposób modułowy i dynamiczny, tak by można ją było rozszerzać lub uzupełniać o nowe tematy bądź ujęcia.

Wystawy czasowe będą uzupełniać, pogłębiać i na nowo podejmować zagadnienia historyczne i bieżące. Wystawy objazdowe mają przybliżyć tematykę Domu Polsko-Niemieckiego szerszej publiczności w całych Niemczech i w Polsce.

Wystawa stała będzie przeznaczona zarówno dla niemieckich, jak i dla polskich zwiedzających, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb młodszych pokoleń. Należy przy tym wziąć pod uwagę różnice w zakresie wiedzy na poszczególne tematy. Zarazem jednak trzeba uwzględnić, że Berlin jest miastem, które w ogromnym stopniu przyciąga międzynarodowych turystów – wystawa powinna być więc zrozumiała i ciekawa również dla nich. Należy dążyć do tego, aby Dom Polsko-Niemiecki stał się znany poza granicami obu krajów jako przestrzeń, w której historia Europy jest opowiadana w ekscytujący sposób i który pozwala jej bezpośrednio doświadczyć.

Niemniej relacje między społeczeństwem polskim i niemieckim są naznaczone dysproporcjami: w Polsce ludzie zazwyczaj są bardziej zainteresowani Niemcami niż odwrotnie – wiedzą więcej o Niemczech niż odwrotnie, więcej jest Polaków znających język niemiecki niż Niemców znających język polski. Wystawa stała musi uwzględniać te różnice. Powinna ona zaskakiwać doбором tematów i perspektyw, nietypowymi pytaniami Niemców do Polaków i Polaków do Niemców, tak aby po wizycie w Domu Polsko-Niemieckim odwiedzający mieli ochotę dowiedzieć się więcej o drugim kraju i jego społeczeństwie w całej ich różnorodności. Rolą Domu Polsko-Niemieckiego nie będzie narzucanie odpowiedzi, ale zadawanie pytań: Jaką odpowiedzialność ponosimy wobec przeszłości? Co jest niemieckie, a co polskie, zarówno obecnie, jak i w przeszłości? Ile Polski tkwi w Niemczech, a ile Niemiec w Polsce? Co te pytania oznaczają w XXI wieku dla (post)migracyjnych, bardzo zróżnicowanych społeczeństw? Dlaczego Niemcy i Polacy są postrzegani jako obcy sobie sąsiedzi? Skąd bierze się często elementarny brak zrozumienia lub nawet nieporozumienia między tymi dwoma społeczeństwami? Należy dążyć do tego, aby Niemcy dowiedzieli się czegoś nowego o Polsce a Polacy o Niemczech, ale także do tego, żeby po obejrzeniu wystawy Polacy wiedzieli więcej o Polakach i Polsce a Niemcy – o Niemcach i Niemczech.

Edukacja i spotkania

Koncepcja przestrzeni edukacyjnej i miejsca spotkań powinna powstawać jako polsko-niemiecki projekt zorientowany na europejskość i przyszłość, tworzony przez niezależnych ekspertów i niezależne ekspertki przy użyciu najnowocześniejszych rozwiązań aranżacyjnych, odległy od partykularnych interesów. Kierujemy się standardami pozaszkolnej pracy dydaktycznej w miejscach pamięci, takimi jak uczenie się przez dociekanie i rozwijanie empatii wobec ofiar, dostosowując je do kontekstu polsko-niemieckiego. Kontekst ten cechują dysproporcje w poziomie wiedzy, odmiennosc kanonów (lub ich brak), różne podejścia i metody nauczania. Zagadnienia historyczne

będą przedstawiane na tle konkretnych życiowych sytuacji, na przykład różnych doświadczeń migracyjnych czy historii rodzinnej uczestników danego programu edukacyjnego, a tym samym zyskają na znaczeniu społecznym. Tematyka będzie dobierana zależnie od potrzeb uczestników – może dotyczyć zarówno drugiej wojny światowej, jak i innych epok postrzeganych z perspektywy historii stosunków polsko-niemieckich. Oprócz wymiany międzykulturowej ważna będzie również wymiana międzypokoleniowa.

Jeszcze przed utworzeniem Domu Polsko-Niemieckiego »Latająca Akademia« będzie na całym obszarze Niemiec i Polski dostarczała wiedzę o stosunkach polsko-niemieckich. Oferta edukacyjna (na przykład seminaria, warsztaty, wystawy, podcasty, kampanie partycypacyjne, konkursy) w przestrzeni fizycznej i cyfrowej będzie rozwijana z udziałem grup docelowych i we współpracy z instytucjami edukacyjnymi w Niemczech i w Polsce.

Jednym z celów pracy edukacyjnej będzie uświadamianie znaczenia dobrego sąsiedztwa i partnerskiej współpracy. Obszar »edukacja i spotkania« nie ma zastąpić tego, co już istnieje, ale stworzyć coś nowego i służyć jako platforma łącząca istniejące projekty oraz przyczynić się do ich dalszego rozwoju. Projekt prowadzony przez Niemiecki Instytut Spraw Polskich »Młodzieżowa Kuźnia Pomysłów«, w ramach którego młodzi ludzie wypracowują własne pomysły na pracę edukacyjną w przyszłej instytucji, będzie zatem kontynuowany i rozbudowywany w Domu Polsko-Niemieckim.

Spotkania staną się możliwe dzięki wydarzeniom takim jak wieczory autorskie, dyskusje, koncerty, warsztaty czy wykłady. Chcemy stworzyć miejsce intelektualnej debaty zarówno na temat tych zagadnień polsko-niemieckich w wymiarze europejskim, które łączą, jak i tych, które dzielą. Program stypendialny dla osób, które w swojej pracy naukowej, artystycznej czy pedagogicznej zajmują się tematyką bliską Domowi Polsko-Niemieckiemu, wzmocni pracę edukacyjną, umożliwi stworzenie sieci kontaktów, a jednocześnie pozwoli pozyskać multiplikatorów dla przyszłej instytucji.

3. Lokalizacja

Zarówno dla Polaków, jak i dla Niemców preferowana lokalizacja Domu Polsko-Niemieckiego – teren dawnej Opery Krolla w pobliżu Reichstagu – jest tym miejscem w Niemczech, które symbolizuje atak na Polskę, a tym samym początek drugiej wojny światowej. To tutaj niemiecki parlament zbierał się po spaleniu budynku Reichstagu w 1933 roku i to tutaj Adolf Hitler ogłosił atak na Polskę 1 września 1939 roku. Umieszczenie Domu Polsko-Niemieckiego właśnie w tej lokalizacji, w bezpośrednim politycznym centrum stolicy, byłoby gestem o najwyższym znaczeniu symbolicznym zarówno w Polsce, jak i w Niemczech. Dostępność tej działki oraz innych lokalizacji i możliwości zabudowy są obecnie weryfikowane.

4. Ramy czasowe i formy pracy

Opracowywanie projektu wykonawczego i budowy Domu Polsko-Niemieckiego będzie realizowane przez zespół pod patronatem Fundacji »Pomnik Pomordowanych Żydów Europy«, w ścisłej współpracy z Niemieckim Instytutem Spraw Polskich i umocowanymi tam projektami towarzyszącymi. Do wiosny 2024 roku zespół opracuje projekt wykonawczy, który zostanie następnie przedłożony rządowi niemieckiemu i Bundestagowi. Propozycja ta będzie uwzględniać dotychczasowe ustalenia oraz zawierać szczegółową koncepcję trzech filarów Domu Polsko-Niemieckiego – upamiętnienia, informacji historycznej oraz przestrzeni edukacji i spotkań. Zostaną również określone parametry przyszłego budynku i sporządzone szacunki dotyczące niezbędnego personelu i budżetu. Kolejną kwestią do rozwiązania w fazie koncepcji i konsultacji jest przynależność instytucjonalna czy wyznaczenie podmiotu odpowiedzialnego. Docelowo Bundestag ma zająć się kwestią realizacji obiektu latem 2024 roku.

W pracy nad koncepcją Domu Polsko-Niemieckiego będą na różne sposoby włączani eksperci, przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego, młodzież i politycy. Na każdym etapie będą angażowane osoby zarówno z Niemiec, jak i z Polski, co pozwoli wykorzystać różnorodność ich perspektyw do wzbogacenia projektu. Celem jest stworzenie miejsca, w którym Niemcy i Polacy będą mogli dyskutować na temat współistnienia w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

Nawiązaliśmy współpracę z Instytutem Historii Polskiej Akademii Nauk oraz z Polsko-Niemiecką Współpracą Młodzieży, aby podkreślić, że Dom Polsko-Niemiecki jest wyrazem wspólnego zaangażowania w edukację historyczną i upamiętnianie.

- 1. Fora eksperckie.** Historycy, eksperci do spraw muzeów, wystaw i edukacji omawiają poszczególne aspekty Domu Polsko-Niemieckiego.
- 2. Forum transparentności.** Zespół Domu Polsko-Niemieckiego zaprasza przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego i podmiotów politycznych, inicjatorów i sympatyków na regularne spotkania za pośrednictwem aplikacji Zoom, aby informować ich o postępach w pracy.
- 3. Forum młodzieży.** Zadaniem Domu Polsko-Niemieckiego jest docieranie do młodych ludzi, a także do przyszłych pokoleń, z tematyką polsko-niemiecką oraz pracą na rzecz pojednania w wymiarze zarówno historycznym, jak i współczesnym. Dlatego na podstawie wcześniejszych doświadczeń i wniosków – przede wszystkim wyciągniętych z projektu Niemieckiego Instytutu Spraw Polskich »Młodzieżowa Kuźnia Pomysłów« – powstaje koncepcja odpowiedniej formy uczestnictwa młodych ludzi, którzy mają wzbogacić powstające miejsce o tematy specyficzne dla danego pokolenia i krytycznie towarzyszyć procesowi tworzenia Domu Polsko-Niemieckiego.

»Klasyczna« rada naukowa Domu Polsko-Niemieckiego zostanie utworzona później, znajdą się w niej członkowie tych trzech forów.

Ogłoszenie konkursu artystycznego i architektonicznego na budynek i miejsce upamiętnienia może nastąpić dopiero po podjęciu przez Bundestag decyzji w sprawie realizacji Domu Polsko-Niemieckiego.

Działania do czasu wybudowania budynku

Ponieważ po stronie polskiej i niemieckiej istnieją duże oczekiwania dotyczące widocznych działań w najbliższej przyszłości, Dom Polsko-Niemiecki powinien stać się aktywny publicznie jeszcze przed wybudowaniem budynku. Na miejscu dawnej Opery Krolla – w osi widokowej względem Bundestagu – właśnie tam, gdzie 1 września 1939 roku Adolf Hitler wygłosił przemówienie w Reichstagu, ma się znaleźć tablica i symbol upamiętniające agresję na Polskę oraz prowadzoną przez Niemcy wojnę wyniszczającą i jej ofiary. Jej odsłonięcie mogłoby nastąpić 1 września 2024 roku. Podobnie jak w poprzednich latach, również w 2023 roku w miejscu tym odbędą się uroczystości upa-

miętniające. Ponadto zespół Domu Polsko-Niemieckiego, Fundacja »Pomnik Pomordowanych Żydów Europy« oraz Niemiecki Instytut Spraw Polskich sugerują coroczne uroczyste upamiętnienia w niemieckim Bundestagu lub upamiętnienie przez niemieckich polityków w przestrzeni publicznej w dniu 1 września, aby w stosowny sposób zwrócić uwagę na ten szczególny dzień. Pierwszego września 2024 roku, w osiemdziesiątą piątą rocznicę napaści Niemiec na Polskę, planujemy otwarcie wystawy objazdowej. Jednocześnie w 2024 roku na stronie internetowej dostępna będzie oferta audiowizualna dotycząca polsko-niemieckiej historii, a »miejsca związane z Polską i Polakami w Berlinie i Niemczech« zostaną oznakowane, najpierw w stolicy Niemiec, a następnie w całym kraju. Wymiar cyfrowy jest integralną częścią Domu Polsko-Niemieckiego i uzupełniającą metodą jego działalności. Narzędzia cyfrowe będą ważnym elementem wystaw, działań edukacyjnych i spotkań. Aspekt cyfrowy będzie konsekwentnie rozwijany i wykorzystywany jeszcze przed otwarciem Domu Polsko-Niemieckiego.

Niezbędna infrastruktura w przyszłym budynku

- Pomieszczenia na wystawę stałą i wystawy czasowe.
- Gabloty umożliwiające prezentację inicjatyw kultury pamięci z Polski i Niemiec.
- Sale edukacyjne i konferencyjne o różnym przeznaczeniu, a także sala do organizacji wydarzeń (wielofunkcyjna, z możliwością podziału na pomieszczenia o różnej wielkości, ze sprzętem do tłumaczeń symultanicznych, opcją wyświetlania filmów).
- Pomieszczenia biurowe dla pracowników instytucji i towarzyszących projektów.
- Biblioteka oraz mediateka z przestrzeniami do czytania i swobodnej interakcji.
- Pomieszczenia magazynowe.
- Kawiarnia i restauracja z miejscami na świeżym powietrzu: zmieniające się menu z daniami i napojami z kuchni obu krajów.
- Taras jako otwarcie na przestrzeń miejską, z różnorodnymi odniesieniami do polsko-niemieckiej historii i teraźniejszości (jak Hauptbahnhof, skąd odjeżdża Berlin-Warszawa-Express, budynek Reichstagu), ma stać się miejscem tętniącym życiem, chętnie odwiedzanym przez wszystkie pokolenia.
- Księgarnia i sklep muzealny.

Kontakt

Fundacja »Pomnik Pomordowanych Żydów Europy«

www.stiftung-denkmal.de

Georgenstraße 23

10117 Berlin

Zespół

Dom Polsko-Niemiecki.

Pamięć – Spotkanie – Zrozumienie

dr Agnieszka Wierzcholska agnieszka.wierzcholska@stiftung-denkmal.de

Robert Parzer robert.parzer@stiftung-denkmal.de

Adam Kerpel-Fronius adam.kerpel-fronius@stiftung-denkmal.de

Uwe Neumärker uwe.neumaerker@stiftung-denkmal.de

Niemiecki Instytut Spraw Polskich

www.deutsches-polen-institut.de

Residenzschloss 1

64283 Darmstadt

Emilie Mansfeld mansfeld@dpi-da.de

Anna Jankowska jankowska@dpi-da.de

prof. dr Peter Oliver Loew loew@dpi-da.de